

## ВСТУП

---

2016 р. виповнилося 30 років з дня Чорнобильської катастрофи, що назавжди змінила традиційний образ Київського Полісся — краю з насиченою подіями історією і багатою культурною спадщиною, краю, що досі залишається маловивченим.

Зокрема з різних причин серед усіх поліських територій цей регіон є майже білою плямою з археологічної точки зору. Виняток складає лише Вишгород, де проводяться багаторічні археологічні дослідження, який, втім, розташований на самому півдні Київського Полісся, на порубіжжі з лісостепом, і тісно пов'язаний з Києвом своєю культурою й історією. Північні ж терени цієї землі практично недосліджені, і яке вони мали значення протягом багатьох століть, наразі ми знаємо лише приблизно. Хоча розкопки у Чорнобилі та археологічні розвідки зони відчуження й Іванківщини у ХХ ст. й останніх років показали значний потенціал цього краю для археологічних досліджень.

Унікальною є зона відчуження — ареал реліктових старожитностей всіх історико-археологічних епох від кам'яного віку до доби пізнього середньовіччя, найдавніша територія слов'яно-руського етногенезу, що складала основу волості літописного Чорнобиля ХІІ—ХІІІ ст. та середньовічного Чорнобильського повіту ХV—ХVІ ст., насичена унікальними археологічними комплексами пам'яток.

2003 та у 2010—2012 рр. були проведені археологічні розвідки з метою складання археологічної карти зони відчуження, під час яких було виявлено та підтверджено існування близько 50 пам'яток археології, в тому числі літописного Чорнобильського городища (1193), нерегулярні розкопки якого тривають з 2004 р. За цей час

досліджено близько 300 м<sup>2</sup> площі, знайдено величезну кількість археологічних артефактів: керамічних, металевих, скляних виробів, а також виробів з кістки та рогу і овруцького пірофілітового сланцю. Виявлено та досліджено значну кількість археологічних об'єктів, у т.ч. залишки частоколів давніх огорож та сліди оранки на місці майбутнього міста. За час досліджень було уточнено дату існування городища, яка виявилась не менше, ніж на 200 років давнішою літописної.

На території Іванківського району, що розташований поза зоною відчуження, розвідками 2013—2016 рр. виявлено більше десятка нових пам'яток від доби мезоліту до нового часу, серед яких кілька унікальних. Одна з них — давнє городище біля с. Красилівка, вірогідно, раннього залізного віку (І тис. до н.е.). Інша — багатошарове поселення біля Іванкова, де найціннішим є добре збережений культурний шар та об'єкти другої половини ХІІІ ст. — періоду, найменш вивченого в історії України. На території Середнього Подніпров'я є всього два досліджені поселення другої половини ХІІІ—ХІV ст. — Комарівка та Ходосівка-Рославське. Відомі також селища цього часу на Чернігівському Поліссі. Інші унікальні пам'ятки Іванківщини — залишки трьох скляних гут ХVІІ—ХІХ ст.

На Київському Поліссі досі збереглися архаїчні реліктові залишки повсякденної народної культури, що робить його унікальною територією. Двадцять років тому розпочала свою роботу Історико-етнографічна експедиція Мінчорнобиля України (з 1996 р. — Міністерства надзвичайних ситуацій України) з вивчення уражених Чорнобильською катастрофою районів Українського Полісся з метою врятування

і збереження культурно-історичної спадщини цього регіону. З 2001 р. комплекс цих робіт був продовжений спеціально створеним у системі МНС України Державним науковим центром захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (далі — ДНЦЗКСТК).

У цілому за час роботи у зоні катастрофи було проведено 40 комплексних та понад 100 спеціалізованих експедицій, у результаті чого обстеження охоплено нині 550 автентичних поліських сіл (у т.ч. 159 сіл у зонах відселення, 377 населених пунктів — в інших зонах радіоактивного забруднення), а також 97 компактних поселень переселенців. Значна частина обстежених за цей час сіл, зокрема у Чорнобильському, Поліському, Іванківському та інших районах Київської області припинили своє існування. Тому зібраний матеріал має величезну наукову цінність. Пам'ять про традиції й культуру досі живе у спогадах місцевих старожилів. Дослідники працюють з носіями автентичної культури, які ще досі живуть у районі катастрофи. Музейні працівники ДНЦЗКСТК віднаходять історичні цінності та унікальні речі старовини, що репрезентують традиційну українську культуру постраждалої території. У м. Чорнобиль знаходиться фондосховище, де зберігаються та опрацьовуються зібрані етнографічні речі.

На сьогодні зібраний музейно-архівний фонд налічує близько 45 тис. етнографічних та археологічних предметів музейного значення, понад 130 тис. фотографій та 5600 годин аудіо- і відеозаписів, 20 тис. архівних документів на паперовій основі. За матеріалами польових досліджень побачили світ понад 30 наукових та науково-популярних видань, організовано близько 20 історико-етнографічних та археологічних виставок. Попри це, зібрані матеріали недостатньо висвітлені в літературі, так само, як недоступними для широкого огляду наразі є і фонди цієї експедиції. Ще менше маємо опублікованих матеріалів досліджень, проведених до аварії на ЧАЕС, а етнографічні речі, зібрані у цей час, розпорошені по різних музейних збірках.

Крім археологічних та етнографічних матеріалів, значні відомості про цю територію містяться у писемних та архівних джерелах. Однак сьогодні історія краю взагалі залишається на рівні знань XIX ст. Впродовж XX ст. не вийшло жодної краєзнавчої праці, яка б суттєво доповнила відомості Л. Похилевича і Е. Руліковського. Лише на початку XXI ст. почали з'являтися окремі розвідки істориків та краєзнавців, що ґрунтуються на нових документах та фактах.

Аби підсумувати розрізнені дані про регіон і надати поштовх новим науковим дослідженням, у вересні 2015 р. в м. Іванків було проведено наукову історико-краєзнавчу конференцію, матеріали якої опубліковано на початку 2016 р. На території північних районів Київ-

ського Полісся такі заходи до цього часу не проводилися жодного разу. Тому першій конференції надавалось великого значення, адже вона мала покласти початок повноцінному науковому вивченню краю, написанню його історії на якісно новому рівні. Організаторами виступили Інститут археології НАН України, ДНЦЗКСТК ДАЗВ України та Іванківська райдержадміністрація. Цією темою зацікавилися фахівці різних галузей історичної науки та громадськість. Виявилося, що матеріалів і досліджень з даної тематики є набагато більше, ніж було представлено на конференції і вміщено в її матеріалах. Тому було вирішено створити цей збірник з метою включити до нього нові матеріали та відобразити всі наукові розробки з даної проблематики на сучасному етапі.

До збірника ввійшли праці понад тридцяти фахівців з різних наукових і культурних установ України та Польщі. Серед них — археологи, які досліджують зону відчуження, Чорнобиль, Іванківщину, Вишгородщину та суміжні території, етнографи, які брали участь в обстеженні поліських територій і, зокрема Чорнобильської зони, історики, краєзнавці. Переважна більшість матеріалів збірника вводиться до наукового обігу вперше. Важливо, що це не вузькофаховий, а міждисциплінарний проект, що охоплює різні сторони культури та побуту населення краю, а також широкий історичний проміжок від початків заселення цієї території до сьогодення.

Зазначимо, що це не перший міждисциплінарний проект з вивчення цієї території. Так, 1989 р. Інститутом мовознавства імені О. О. Потебні був підготовлений збірник «Київське Полісся (етнолінгвістичне дослідження)». Крім лінгвістичних матеріалів, до нього ввійшли статті з антропології, картографії, історичні та джерелознавчі роботи. Там також була вміщена стаття С. Березанської і Є. Максимова, що характеризувала археологічні пам'ятки регіону від неоліту до періоду Київської Русі. У нашому збірнику, на жаль, періоди бронзи, раннього заліза та ранньослов'янський час майже не представлені, оскільки відповідні фахівці не приділяють достатньої уваги пам'яткам цього регіону. Тож стаття С. Березанської і Є. Максимова досі залишається єдиною узагальнюючою працею з вказаної тематики. Натомість пропонується увазі читачів збірник представляє роботи з археології та історії краю інших періодів, а також містить значний блок етнологічних праць, які не були вміщені у попередньому виданні. Загалом ці два збірники є взаємодоповнючими.

Характеризуючи більш детально проблематику збірника, необхідно зазначити, що декілька праць стосуються історіографії, джерел та проблемних питань вивчення регіону (І. Гілевич, О. Серов, С. Переверзев, А. Сорокун, І. Хоптинець, В. Козюба, А. Чекановський, Л. Чміль). Широко висвітлено проблеми та здобутки

археології кам'яної доби (Л. Залізняк). Є нові дані з археології Київської Русі; зокрема низку робіт присвячено дослідженням літописного Чорнобиля (С. Переверзев, М. Сергеева, О. Журухіна), а також ремеслам і торгівлі давньоруських Вишгорода і Любеча (А. Оленич, Д. Бібіков, В. Івакін, О. Веремейчик). Розглядається новітня методика досліджень (А. Борисов, О. Манігда). Пропоновані також роботи, присвячені загальним проблемним питанням давньоруського часу з широким використанням писемних джерел (В. Козюба, Я. Мишанич, Н. Хамайко). Три статті висвітлюють різні питання щодо історії та археології золотоординської і литовсько-польської доби (О. Оногда, М. Гунь, Л. Чміль, К. Павілан, Т. Люта). Представлений період Російської імперії та радянських часів (Е. Починок, О. Бреяк, В. Печніков, О. Стародуб, Х. Чучман). Низка робіт етнологів торкається питань духовної культури сучасного по-

ліського населення — вірувань, обрядів, сімейних зв'язків (О. Васянович, Ю. Крикун, О. Кондратюк, Н. Ковальчук, С. Ципишев). Тож Київське Полісся, включно з Чорнобильською зоною відчуження, розглядається як цілісний культурно-історичний регіон з власними етнографічними та культурно-історичними особливостями.

Видання, підготовлене Відділом археології Києва Інституту археології НАН України (упорядник Л. В. Чміль), було обговорене і затверджене на спільному засіданні інститутських Відділів археології Києва та давньоруської і середньовічної археології. Підготовка збірника до друку здійснена Видавничим відділом Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Сподіваємося, що пропонована праця допоможе вивести вивчення історії та культури регіону на якісно новий, сучасний рівень.

*Л. В. ЧМІЛЬ*